

НАВОИЙ ОБРАЗИ ВА БАДИИЙ ТАФАККУРДАГИ ЭСТЕТИК ТУЙҒУ ТАКОМИЛИ

*Гулбаҳор Ашурова – Алишер Навоий номидаги
ТошДЎТАУ доценти, филология фанлари номзоди*

Email: galmogon@mail.ru

Аннотация

Мазкур мақолада шеърятда Навоий образининг бадиий талқини масаласига эътибор қаратилган. Навоий сиймосининг Абдулла Орипов ижодидаги ўзига хос жиҳатлари тадқиқ этилади. Шунингдек, мутафаккир шоир сиймосининг ўзига хослиги ёритилган.

Калит сўзлар:

Навоий образи, Абдулла Орипов ижоди, шеърят, маҳорат, санъат, тафаккур ғазал, ғоя, усул, ўзига хослик;

Бу кунларда халқимиз чинакам тарихий воқеликларни бошдан кечираётир. Янги 2019 йил бўсағасида Президентимиз Ш. Мирзиёевнинг Олий мажлисга Мурожаатномасида: “Мухитни яратмас эканмиз, олдимизда қўйган юксак марраларга эришолмаймиз. ... кадрлар дунёқарашини ўзгантиришимиз керак.”– дея мурожаат этдилар. Албатта, Навоийнинг буюк санъатхонаси (ёзувчи, шоир ҳамда ижодкорлар учун) бу мурожаатнинг ижросини таъминлаши учун бош омил бўла олади.

Бугун ўзбек халқи башариятнинг даҳо фарзанди Алишер Навоий ҳазратларининг 578 йиллик тўйларини нишонлаб турибмиз. Ҳар қандай ғояни турли усулларда баён этиш мумкин. Кимдир донишманд файласуф сифатида,

бошқа биров мохир сиёсатчи тариқасида ифодалайди. Алишер Навоийнинг шуури ва тафаккури, ижтимоий фаолиятида буларнинг барчаси олий даражада мужассамлашган. Албатта, Алишер Навоий биринчи навбатда шоир эди. Унинг мухташам назмий асарлари Навоий даҳосининг буюклиги ва абадийлиги тимсоли бўлиб порлаб турибди. Шоирнинг шеърий маҳорати ҳақида бир умр бетўхтов гапириш мумкин.

Янги давр буюк мутафаккир ҳаёти ва ижодини ўрганишнинг ўзига хос янги бир босқичига кадам қўйди.

Мамлакатимизда олиб борилаётган янгича сиёсат туфайли Алишер Навоий сиймосининг адабиёт ва санъатдаги ифодаси катта микёсларга кўтарилаётганлиги айтилиб ҳақиқатдир. Сўз мулкининг соҳибқирони сифатида ўз давридаёқ юксак эътироф ва эътибор қозонган бобокалонимиз образининг замонавий адабиётимиздаги талқинларини ўрганиш шу жиҳатдан ҳам долзарбдир. Зеро, ижодкорларнинг бугунги авлоди буюк мутафаккирни маънавий-ахлоқий камолотнинг чўққиси сифатида эътироф этади. Турли жанрлардаги асарларида ҳазрат Алишер Навоий образини ўзга хос бадиий талқин этишга интилиб келади. Ушбу мақоламизда Навоий шеъриятига Абдулла Орипов ижодининг муносабати, унинг ғоявий-эстетик қарашлари, узлуксиз ижодий жараённинг ўзига хосликларига эътибор қаратамиз.

Албатта, ўз асарларида Алишер Навоий сиймосини яратишга уриниш ижод аҳлининг деярли барчаси учун хосдир. Уларнинг айримлари фақат бир асарини Навоийга бағишлаган бўлса, баъзи шоиру адиблар ижодида буюк мутафаккир образи етакчи ўрин тутаяди. Улар орасида ихчам лирик лавҳалар ҳам, йирик эпик асарлар ҳам мавжуд. Муҳими, бу асарларнинг аксариятида Алишер Навоийнинг сермазмун ҳаёти ҳамда серқирра фаолияти бутун ранг-баранглиги билан намоён бўлган. Уларни ўзига хос **навоийноманинг** алоҳида-алоҳида саҳифалари сифатида тасаввур этиш мумкин. Ушбу мавзу юзасидан адабиётшуносликда бир қанча ишлар амалга оширилган. Профессор Н. Жабборовнинг “Шеър аҳлининг икки жаҳонгири” мақоласида икки мутафаккир дунёқарашидаги, ижодий принципларидаги, поэтик

кашфиётларидаги муштараклик, ворисийлик, уларнинг миллий маънавиятимиз, адабиётимиз тақомилига қўшган улуғвор ҳиссаси қандай деган саволга жавоб берилганлиги билан аҳамиятлидир. Мисол учун Ватанга муҳаббат туйғусининг бетакрор поэтик талқини Алишер Навоий ва Абдулла Орипов ижодида уйғунликда кузатиш мумкин. ***Ватан ҳубби иймон нишонини дурур*** – деб ёзган Навоий “Садди Искандарий” достонида Хуросон ва Ҳирот ҳақида шундай ёзади:

Хуросон бадандир, Ҳирий жон анга,

Ҳирий жон, Хуросон бадандир анга.

Абдулла Ориповнинг “Ўзбекистон – Ватаним маним”, “Мен нечун севаман Ўзбекистонни?!” шеърларидаги маънолар Навоий мисралари билан ҳамоҳангдир:

Балки чаман бўлар дашти Қарбало,

Балки, беҳишт мавжуд юлдузлар аро,

Менинг Ўзбекистон – Ватаним бордир,

Уларнинг баридан аълороқ аъло.

Шоир учун Ватан – бу тақдир, Ватан бу – қисмат. Уни севиш иймондандир. Ҳар икки шоир ижодида бу мавзу янгича оҳангда ўзгача ранглarda тасвирланган. (Бу муносабатлар талқини ҳақида Н.Жабборовнинг “Шеър аҳлининг икки жаҳонгири мақоласига қаранг.)

Адабиётшунос Н.Раҳимжоновнинг “Истиқлол ва бугунги адабиёт” номли монографиясида, “Мустақиллик даври адабиёти” адабий-танқидий мақолалар тўпламида, И.Ҳаққуловнинг “Сўздаги ўзлик”, “Занжирбанд шеър қошида” каби қатор китобларида Навоий анъаналарининг Абдулла Орипов ижоди билан боғлиқ жиҳатлари ҳақида теран фикр-мулоҳазалар билдирилган.

Абдулла Орипов буюк бобокалонимиз Алишер Навоий образини яратишда замонамизнинг барча шоирларидан ҳам юксакликка кўтарила олди. Жумладан, “Ўзбекистон” шеърида шоир мана бундай ёзади:

Беш асрким назмий саройни,

Титратади занжирбанд бир шер.

Темур тиғи етмаган жойни,

Қалам билан олди Алишер.

Дунё бўлди чаманим маним.

Ўзбекистон Ватаним маним.

Абдулла Орипов барчага насиб этмайдиган ноёб истеъдодга эга, кўп киррали, катта фалсафий билим эгаси, қалбида шеърият дарёси жўшиб турган шоир сифатида ижод қилди. Унинг шеърияти ҳикматга йўғрилгани, образли тасвирнинг беҳад ёрқинлиги, ҳаёт ҳақиқати ҳайратланарли даражада бадиий ҳақиқатга юксалгани билан алоҳида ажралиб туради. Шоир муаззам шеъриятнинг дийдасидаги шабнам, қаҳқаҳага айланмай лабларида қолиб кетган ним табассумдай яшади. Унинг долғали ва шарафли умри “муборак туйғулар қаҳқашони”да муносиб кечди. Асарлари ўзбек адабиётининг дурдонаси бўлиб қолди.

Мен шоирман истасангиз шу,

Ўзимники эрур шу созим.

Бировлардан олмадим туйғу,

Ўзгага ҳам бермам овозим...

Хаёл каби кенг эрур олам,

Майда гапни кўтармагай шеър.

Керак бўлса менинг учун ҳам,

Жавоб берар бобом Алишер.

Бу каби сатрлар Абдулла Ориповнинг қиёфасини, поэтик оҳангларини белгилайди, десак, хато қилмаймиз. Абдулла Орипов нималарни куйлаб ўтди? Унинг идеали нима эди? Шоирнинг буюк Навоийга муносабати, муҳаббати қандай эди? Мана, Абдулла Орипов буюк салафи ҳақида нима деган: *“Аёнки, буюк Навоий ижоди ва фаолияти улуг бир уммондир. Унинг тубига етиш ёхуд бу баҳрни дафъатан баҳолаш неча-неча авлодларнинг ҳам умрига татиғуликдир... Навоий ўз жоду санъатини,*

газалиётини фақат санъат беағи учунгина эмас, балки аниқ муроду мақсадлар учун, эзгу гоялари, ниятлари учун хизмат қилдирди. Унинг бетакрорлиги ҳам ана шунда... ”¹

Жиддий фикр, чинакам ҳиссиёт, самимият, маҳорат – ана шулар шоир ижодининг қимматини билдирса, Абдулла Ориповга хос бўлган табиий, самимий ифода оқими, тарихий факт ва далилларни қиёслаш усули очик кўзга ташланади. Шиддат билан ривожланаётган асримиз, техникамиз коинот миқёсига кўтарилди. Бироқ маънавий камолотимизнинг фазоси олти юз йиллар ортидан кўл етмас армондек порлаб турибди.

Абдулла Орипов – буюк Навоийнинг муносиб издоши. У буюк салафининг санъатхонасидан қандай сабоқ олганини қуйидагича ифода этган: *“...Мен Навоийдан масаланинг моҳиятига киришни, шеърни сеҳрли таёқчадай ўйнатишни ўргандим. У киши мазмун ифодасининг устаси, шеър айтиш мумкин, лекин шеърни мазмун билан фақат Навоий айтган”²*. Буюк адиблар, улуғ мутафаккирлар қисматида, ижодий қиёфасида муайян муштаракликлар бўлиши кўп кузатилган. Бунга аждодлар кечмиши, адабиёт тарихидан кўплаб мисоллар келтириш мумкин.

Ўзбекистон Қаҳрамони, халқ шоири Абдулла Орипов айна ҳақиқатни қуйидагича талқин этган:

Жаҳонки муқаддас нени кўрибди,-

Барига онасан, эй қодир ҳаёт.

Беш юз йил наридан боқиб турибди,

Нурли бу юзларга нуроний бир зот.

“Нуроний бир зот” Абдулла Ориповнинг Навоийга нисбатан қўллаган кўплаб эпитетларидан биттаси. Албатта, мазкур парчадаги таянч тушунчалар ифодаси сифатида *муқаддас, ҳаёт, беш юз йил* каби сўзларни ҳам ажратиш

¹ Орипов А. Танланган асарлар. Тўрт жилдлик. Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. Т.2001.129-130бетлар.

² Орипов А. Танланган асарлар. Тўрт жилдлик. Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. Т.2001.62-б.

жоиз бўлади. Айни мана шу сўзлар банд мазмунининг яхлит бир ҳолда, куйма хулоса тарзида жаранглашига асос бўлган.

Дунёда бирор ном қолдирмоқ учун,
Юрт бузиш шарт эмас деган гап-ку рост.
Кимдир пеш қилганда найзанинг кучин,
Алишер қаламни кўрсатди холос.

“Навоий байтига қовушган ҳар лаб, такрорлаб кетгуси машҳаргача то”.
“Шу боис Навоий жоҳил деб аталган Осиё тоқидаги қуёшга айланди, жаҳонни шеърий қалами билан забт этиб, миллиардлаб одамлар қалбидан жой олди (“Алишер” шеъри).

Абдулла Ориповнинг Навоий образига ижодий ёндашуви ўзига хос: унингча, шоир тимсоли миллий ифтихоримиз, ғурур ва шараф-шонимиздир, чунки, “Унинг номи билан бирга битилган Дунё дафтарига ўзбек деган ном”. Шоирнинг устоз Навоийга ўзига хос тарздаги меҳри борлигини ҳис этиб турамыз. Абдулла Орипов учун Алишер Навоий буюкларнинг буюги, устозларнинг устози, унинг “ижоди ва фаолияти улуғ бир уммондир”. Шеър аҳлининг жаҳонгири беш асрдан ортиқ муддатки, назмий саройни титратиб, йигирма биринчи аср шоирларини ҳайратга солади. “Минг йиллик муйсафид тарихни сўйлатар экан, шоир Навоий ҳақида сўз юритиб, “Низомий болидан ҳалво пиширган”и-ю, “Фузулий битган девонни” (“Озарбойжон” шеъри) бир лаҳза қўлидан қўймаганлигини таъкидлайди.

Бугун миллат поэтик тафаккурининг Навоийни англаш даражаси Навоий сиймосининг тарихий асослари, поэтик маҳорат ҳамда ижодий индивидуаллик сингари йўналишлардаги кўплаб изланишларга объект бўла олади. Навоийга қайтиш адабий ҳодисасининг даврлар оша яшовчанлигини ўрганиш ҳам ғоятда ибратли хулосаларга келиш имконини беради. Шунинг учун Навоий яшаган даврдан бошлаб бугунга қадар Навоий сиймоси мадҳ этилган асарлар ёзилишига сабаб бўлган. Зеро, Навоийнинг ҳаёти ва ижоди ҳақиқий сабоқ ва ибрат мактабидирки, мутафаккир шоир тажрибаларига таяниб дид, савия ва маҳоратни юксалтириш ҳар бир истеъдод учун ижодий

муваффақиятнинг дахлсиз гаровидир. Чунки Навоий яшаган давр ва бу буюк шахс ибратли ҳаёт йўлининг таъсири катта ва ижодкорларнинг янги авлодига илҳом бахш этиб келаётир. Буюк бобокалонимиз яшаган давр воқеалари, мурасасиз ҳаёт ҳақиқати, шоир, вазир, садоқатли дўст, устоз, кўнгли яримлар суянчи сингари фазилатлар эгаси бўлган буюк шахс ҳаёт тарзини ўрганиш фалсафий мушоҳадалар, ижтимоий муҳит ва инсон тақдири хусусидаги қутилмаган хулосалар, бир-биридан жонли ва ибратли тасвирлар орқали жонлантирилади.

Абдулла Орипов ўз шеърларида Алишер Навоийни нафакат шоир, олим ёки мутафаккир сифатида, балки улуғ устоз сиймосида ҳам тасвирлайди. Унинг “Устозга таъзим” шеърида ўқитувчи – мураббий устоз мадҳ этилиб, “Алишербек лутф”и қиёс қилинади:

Буюк Алишербек лутф этган мисол,
Савод ўргатдингиз қанча ранж билан.
Қоплаб бўлармикин бу қарзни аҳвол,
Узиб бўлармикан юзта ганж билан.

Устозларга нисбатан миннатдорлик ва қарздорлик туйғуси азалдан халқимиз эъзозлаб яшаётган қадриятлардан бири эканлиги аён ҳақиқатдир. Устоз деганда, ҳар бир инсон кўнглида чуқур ҳурмат-эҳтиром ва чексиз ифтихор туйғулари, шу билан бирга, ҳеч қандай бойлик билан ўлчаб бўлмайдиган қарздорлик ҳисси ҳаёлга келади. Дунёда онадек меҳрибон, отадек ғамхўр, азиз ва мўътабар бўлган улуғ зот устоз мураббийдир. Халқимизнинг бир нақлида: “Сен одамларга бир йил яхшилик қилмоқчи бўлсанг, буғдой эк; ўн йил яхшилик қилмоқчи бўлсанг, ток экиб боғ қил; умр бўйи яхшилик қилмоқчи бўлсанг, устозлик қил”, – дейилган. Шунинг учун қадимдан кишилар ўз зурриётларини устоз қўлига топширар эканлар: “Эти сизники, суяги бизники”, деб унга ишонч билдиришган. Устоз шогирдига қалби тубидан жой беради ва парвоз қилишида унга қанот бўлади. Буюк соҳибқирон бобомиз Амир Темур ўз васиятида хокини пири устози Саид Барака қабри пойига қўйишларини айтганлиги бежизга эмас.

Абдулла Ориповнинг “Алишер ва талаба” номли шеърида Алишер Навоий устозини юқори даражада эъзозловчи, ҳар қандай юқори мартабада бўлишидан қатъий назар устозни эъзозлаб, уни пир деб билувчи шогирд сифатида гавдаланади:

Сарой йўлга чиқди савлати билан,
Алишер аркони давлати билан.
Ҳирот фазосида янгради такбир,
Шаҳар айланмоқда вазири кабир.

У халқнинг аҳволидан хабар олган ҳолда “улуснинг дарди не? Аъмоли нечук”лиги билан танишади. Курилаётган иншоотлар, халқнинг турмуш тарзи билан қизиқади. У буюк шоир бўлиши билан бирга шоҳ Ҳусайн Бойқаро ишонч билдирган улуғ ҳақпараст, элпарвар вазир ҳам эди. Унинг кўлида жуда катта ҳокимият ва ҳуқуқ бўлиб, унга жами фуқаро эҳтиром ила таъзим қилади, “шоҳона жонлар” теграсида парвона бўлишади. Ҳатто, дастори “ҳайбатли шайхлар” ҳам унга бош эгиб туради. “Сергак сарбозлару содиқ аъёнлар, косибу шоиру наққош”гача мир Алишер истиқболига мунтазир.

Алишер барчага тараххум билан,
Ҳурмат кўргазарди табассум билан.
Юзлаб талабалар мамнун, сарафроз,
Улуғ Навоийга чиқдилар пешвоз.

Шеърда тасвирланишича, ана шундай шукуҳли паллада “ҳали лабларидан учмай бирор сўз” ҳазрат атрофга кўз ташлайдилар. Сафлар орасидан бир талабага боқиб туриб меҳр ила тикилгач, ногаҳон отдан тушадилар. Бутун халқ ҳайрон бўлиб қолади:

Бориб талабани кучдилар ҳазрат,
Оломон руҳида янгради ҳайрат.
Сарбозлар, аъёнлар ҳайратда эди,
Такаббур боёнлар ҳайратда эди.

Тагин отга миниб вазир сўзсиз, бекалом сафарларини давом эттиради.
Анча сукунатдан сўнг охири бир мулозимнинг сабри тугаб, вазири кабирдан
бўлиб ўтган воқеа юзасидан савол сўрайди:

Кимга шу аснода бахт кулди экан,
Айтинг, ул талаба ким бўлди экан?
Ўйчан бир табассум қилдию жаноб,
Мулозимга секин айлади жавоб:
Эсимда ёш чоғим, кўп йиллар нари,
Менга сабоқ берган унинг падари.

Абдулла Орипов устозга хурмати юксак бўлган буюк Навоий образини
ўқувчи кўз ўнгида яққол намоён эта олган. Бу ҳолат халойиқнинг ҳайратига
сабаб бўлаётир. Чунки унинг эътиқодича, ота-она фарзандни дунёга
келтирса, уни камолга етказадиган, етук инсон қиладиган – устоздир. Саодат
манзилига етишнинг ўзига яраша юки бўлади. Ана шу юкнинг салмоқли
қисми устозларнинг елкасида. Касблар ичида энг хайрлиси, энг гўзали илм
ўргатиш, тарбия этиш орқали инсонга яшаш мазмунини англатиш
ҳисобланади. Бу эса, устоз муаллимларга насиб этган бахтдир. Навоийнинг
устозга бўлган эъзоз ва иззатининг жуда баланд эканлиги буюк шоирнинг ўз
асарларида ҳам ранг-баранг тарзда акс этган. Чунончи, Навоийнинг
кўпчиликка ёд бўлиб кетган устозга бағишланган машҳур байти халқ орасида
бежиз кенг тарқалмаган. Мана ўша байт:

Ҳақ йўлида ким сенга бир ҳарф ўқитмиш ранж ила,
Айламак бўлмас адо онинг ҳақин юз ганж ила.

Ёшларни маърифатга чорловчи, уларни эзгуликка ошно қилувчи ватан,
она, нон каби муқаддас сўзлар маъносини теран англатувчи ва ўргатувчи
маскан мактаб бўлса, ҳақиқий устоз уни одамийликка тайёрлайди. Ушбу
шеърда Навоий ижодининг ижодий таъсири сезилиб турибти.

Абдулла Орипов Алишер Навоий ижодининг азалий “ошиқ”ларидан.
Шунинг учун унинг ижодида Алишер Навоий мавзуси алоҳида мавқега эга.
Шоир анъананинг ўзи билан чекланмайди. У йўл атрофидаги сўқмоқлардан

янгилик излайди. Шунинг учун ҳам ўзак сифатида олинган мана шу ҳақиқат шеърнинг кейинги мисраларида ўзининг янги қирраларини намоён этади.

Маълумки, Алишер Навоий асарларидаги асосий ғоя инсон камолотидир. Шоир жамият ҳаётини синчковлик билан таҳлил қилади, инсоният тарихига назар ташлайди. Шу кузатишлар асносида ниятнинг эзгулиги, комиллик сари интилиш инсонни юксалтиришига ишора қилади. Худди шу ҳолат Абдулла Орипов шеърляти учун ҳам хос. Фақат у йигирманчи асрнинг олтмишинчи йилларидан йигирма биринчи асрнинг бошларигача бўлган янги ижтимоий-тарихий шароитда пайдо бўлган.

“Ўзбек адабиётининг сўнгги 30-40 йили, муболағасиз айтиш мумкинки, Абдулла Орипов шеърляти таъсирида кечди”, деганда профессор Беғали Қосимов ҳақ эди. Олим бу фикрни айтгандан буён ўтган қарийб 15-20 йил давомида ҳам айни таъсир ўз кучини сақлаб қолганини эътироф этиш керак. Шеърлятда Навоий образининг бадиий талқини, анъана ва бадиий маҳорат билан боғлиқ ижодий жараёнда ушбу фикрнинг тасдиғини кузатиш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Орипов А. Танланган асарлар.Тўртинчи жилд.Т. Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.2001йил.
2. Мустақиллик даври адабиёти. Адабий-танқидий мақолалар, бадиалар. Ғафур Ғулом номидаги нашриёт - матбаа ижодий уйи. Т.-2006
3. Раҳимжонов Н. Истиқлол ва бугунги адабиёт. “O'qituvchi” НМИУ, Т.-2012.
4. Ҳаққулов И. Навоийга қайтиш-3.Т. “Тафаккур” – 2016.
5. Жабборов Н. Замон, Мезон, Шеърлят. Ғафур Ғулом номидаги нашриёт - матбаа ижодий уйи. Т.-2015.